

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

УДК 37(091)(477)"1920/1930"

О. В. ГНАТІВ

ПРОБЛЕМА ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто внесок вітчизняних педагогів 20–30-х років ХХ ст. в теоретичну і практичну розробку проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді. На підставі аналізу педагогічної спадщини відомих вчених зазначеного періоду окреслені конкретні шляхи та форми реалізації природоохоронного виховання учнів: наповнення шкільних підручників природоохоронним змістом, налагодження випуску брошур і книг, публікація науково-популярних статей природоохоронного спрямування, проведення тематичних прогулянок, екскурсій в природу, заняття в гуртках юних натураліст тощо.

Ключові слова: педагоги-природознавці, природоохоронне виховання, учнівська молодь, охорона природи.

О. В. ГНАТИВ

ПРОБЛЕМА ПРИРОДООХРАННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В РАБОТАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПЕДАГОГОВ 20-30-Х ГОДОВ ХХ СТОЛЕТИЯ

Рассмотрен вклад отечественных педагогов 20–30х годов ХХ ст. в теоретическую и практическую разработку проблемы природоохранного воспитания ученической молодежи. На основании анализа педагогического наследия известных ученых отмеченного периода определены конкретные пути и формы реализации природоохранного воспитания учеников: насыщение школьных учебников природоохранным содержанием, выпуск брошюр и книг, публикация научно-популярных статей природоохранного направления, проведение тематических прогулок, экскурсий в природу, занятие в кружках юных натуралистов и т.д.

Ключевые слова: педагоги-естествоведы, природоохранное воспитание, ученическая молодежь, охрана природы.

О. V. HNATIV

THE PROBLEM OF NATURE PROTECTIVE UPBRINGING OF SCHOOLCHILDREN IN THE WORKS OF HOME PEDAGOGUES OF 20-30-IES OF THE XX CENTURY

The contribution of home pedagogues of the 20-30-s of the XX century to the theoretical and practical development of the problem of nature protective upbringing of schoolchildren has been analysed in the article. On the basis of the carried investigation of the scientific works by famous scholars of the mentioned period exact and forms of nature protective upbringing of schoolchildren have been defined, namely: nature protective content supply in school textbooks, brochure, book publishing, as well as articles containing nature protective content, theme walks, excursions into nature, lessons at clubs of young naturalists etc.

Key words: nature expert pedagogues, nature protective upbringing schoolchildren, environmental protection.

Екологічна криза, про яку до недавнього часу говорили як про далеке майбутнє, сьогодні набуває реального характеру. Сучасний рівень розвитку виробництва спричинив такі зміни в природному навколишньому середовищі, за яких виникла реальна загроза існуванню живої природи, а з нею і людини.

Підготовка до життя покоління, здатного оптимізувати взаємовідносини між суспільством і природою, – соціальне замовлення сучасної школи. Про це, зокрема, відзначається в Національній доктрині розвитку освіти України, де зроблено наголос на піднесенні пріоритету екологічної освіти та виховання підростаючих поколінь [10, с. 65].

Вирішити екологічні проблеми, зберегти природу для нащадків під силу тільки людям з високим рівнем екологічної культури і стійким почуттям відповідальності за результати своєї діяльності в природі. У зв'язку з цим виховання молоді в дусі бережливого ставлення до природи повинно стати невід'ємним компонентом навчального процесу. Тому саме тепер у пошуках ефективних шляхів і методів природоохоронного виховання учнівської молоді необхідно звернутись до надбань педагогічної думки минулого, взяти з них усе цінне і корисне, що стане міцним фундаментом для подальшого розвитку та удосконалення екологічної освіти і виховання [8].

Останнім часом педагогічна наука збагатилася результатами досліджень, в яких висвітлюються питання теорії та практики екологічного виховання (А. Волкова, Л. Зятева, Є. Морозова, Л. Печко, Г. Пустовіт та ін.) формування екологічної культури особистості (О. Захлебний, І. Зверев, С. Лебідь, О. Пруцакова, А. Степанюк та ін.); природоохоронної освіти і виховання школярів (І. Костицька, Н. Щокіна); позашкільної та позакласної природоохоронної роботи школярів (В. Вербицький, Я. Гаєв, Н. Пустовіт, Л. Родова, та ін.); а також деякі аспекти дослідження бібліографічної діяльності учених-природознавців (І. Вовченко, Л. Дубровіна, А. Коробченко, С. Кулешов, О. Скокан та ін.). Аналіз широкого кола джерел свідчить, що різноманітні аспекти історії охорони природи та природоохоронного руху розроблялися в наукових працях М. Алексієвець, В. Борейка, М. Голубця, Р. Ляха, Ю. Міщенко.

Разом із тим на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, в якому було б представлено погляди вітчизняних учених 20–30-х років ХХ ст. щодо проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді.

Мета статті – визначити внесок вітчизняних педагогів 20–30-х років ХХ ст. у розробку проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді.

У ході наукового пошуку виявлено, що у педагогічній думці вказаного періоду проблемі природоохоронного виховання учнівської молоді надавалось особливе значення.

Так, П. Смолін зазначав: «Першочерговим завданням молоді у галузі природоохоронної роботи, слід визнати: по лінії школи – планомірне розгортання суспільно-корисних кампаній, перетворення дня лісу у день зелені, подальше залучення шкіл до роботи з охорони птахів, розширення досвіду з проведення місцевих кампаній, боротьба із замором риби, охорона місць нересту, охорона лісів, охорона рослинного покриву» [3, с. 124].

Педагог-природознавець В. Талієв акцентував увагу на великому виховному значенні природи. Він, зокрема, писав: «Та насолода природою, яку відчуває майже кожний, стикаючись з нею, є результатом дуже складної сукупності відчуттів. Краса природи має високу цінність: вона повинна охоронятися незалежно від вузькопрактичних завдань! Мальовничий ландшафт, живописна дорога, багатий спогадами схил та інше є національним багатством...» [13, с. 80].

На освітню та виховну функції природи звертав увагу російський педагог-природознавець В. Половцев. В історії методики природознавства він відомий як активний пропагандист екологічного, природоохоронного напрямку в освіті. У роботі «Основи загальної методики природознавства» він запропонував «біологічний метод» вивчення довкілля, зазначивши, що в процесі ознайомлення з явищами природи слід розкривати зрозумілі учневі певного віку зв'язки і відносини, які існують у природі і доступні безпосередньому спостереженню. Вчений наголошував на необхідності проведення занять поза школою, у природі, що сприяє формуванню дослідницьких навичок учнів.

Деякі педагоги наголошували на важливій ролі творів природничого спрямування як засобу природоохоронного виховання підростаючого покоління. При створенні шкільних підручників велику увагу приділяли включенню матеріалу природничого змісту. Це сприяло поглибленню знань про природу та її охорону, вихованню емоційно-ціннісного ставлення до природних явищ та об'єктів, оволодінню учнями нормами і правилами екологічно доцільної

поведінки, практичними уміннями і навичками в галузі охорони довкілля, стимулюванню учнівської молоді до природоохоронної діяльності.

У зв'язку з цим вчений-природоохоронець П. Васильківський, писав: «Берегти природу – саме цьому потрібно привчати з раннього дитинства тривало і систематично. Потрібно підбирати відповідні малюнки, фотографії, літературу, що ілюструють варварське та дбайливе відношення до природи. Потрібно привчати берегти і любити все живе. Потрібно наситити цими питаннями підручники географії, ботаніки і зоології.» [4, с. 46]. Такої точки зору дотримувався педагог Г. Кожевніков. Він рекомендував частіше випускати науково-популярні статті, брошури, книги на природоохоронну тематику, а також проводити серед школярів лекції, бесіди: «Щоб молодь могла проникнутися думкою про життєву необхідність охорони природи, подолати, зжити недооцінку і нерозуміння цієї надзвичайно важливої проблеми, слід проводити систематичні і цілеспрямовані бесіди і лекції, доповіді і виступи фахівців, вчених і педагогів, що працюють в галузі охорони природи і природокористування, проводити семінари, частіше публікувати на сторінках газет і журналів наукові і науково-популярні статті, брошури і книги на природоохоронну і природничу тематику...» [2, с. 167].

У 20-х рр. ХХ ст. в школах широко використовувався підручник О. Шмеля «Людина, тварини і рослини». Цінність цього підручника полягала в тому, що «тварини і рослини з'являються перед учнями, не як мертві музейні препарати, а як дійсно живі істоти, пов'язані з середовищем, в якому вони живуть, і один з одним» [7, с. 30]. Заслугою цього педагога є те, що він не лише виступив за широке впровадження фактичного природознавчого матеріалу в шкільну освіту, а й визнав його велике світоглядне значення у природоохоронному вихованні учнів.

Важливого значення педагога-природознавці (С. Ананьїн, М. Загоровський, Д. Кайгородов, С. Рудницький, К. Ягодовський, О. Яната) надавали прогулянкам та екскурсіям, які сприяли природоохоронному вихованню учнів, залученню їх до природоохоронної діяльності. Це давало можливість школярам збирати природничий матеріал і на його основі влаштовувати «шкільні музейчики», впорядковувати шкільні альбоми, видавати шкільні часописи, закладати «природничі збірки», що мало значний виховний вплив на учнів й активно використовувалося у навчальному процесі.

Прихильником ідеї вивчення природи з обов'язковим використанням екскурсій був професор Д. Кайгородов. Він розробив програму вивчення природи, виховною метою якої було розкриття учнем доцільності в природі. Згідно з програмою пропонувалося вивчати природу окремо кожного біогеоценозу – «по гуртожитках» (сад, ліс, поле, річка, луг). Учні повинні були вивчати рослинний світ і неорганічне середовище у взаємозв'язку і тільки по сезонах. Основною формою навчальних занять мала бути екскурсія, «оскільки природу треба вивчати живу, красиву, справжню, а не засушену в гербаріях і колекціях» [6, с. 5].

Професор С. Ананьїн вважав, що процес пізнання природи та її законів нелегкий, тому він здійснюється поступово, шляхом спостережень і відкриттів нових фактів, взаємозв'язків. У цьому процесі певне місце повинні займати екскурсії. Така форма організації включає в себе не тільки ознайомлення з природою рідного краю, а й елементи природоохоронної діяльності. «Величезний світ дійсності не може бути цілком перенесений в школу; лише незначна частина його доступна їй. Жоден опис, жодна книга та зображення не може дати точного знання про те, що лежить за її межами. Лише шляхом екскурсій можна розширити рамки дитячого досвіду, показати дітям певні природні явища. Тільки шляхом екскурсій учні можуть ознайомитися з різного роду витворами людської техніки: із спорудами, машинами, виробництвом та ін., з продуктами людського мистецтва, з природою, життям людей тощо. У даному випадку цей метод виступає єдиним засобом безпосереднього, живого та дійсного сприйняття дітьми речей і явищ та знайомства з ними. Школа, якою б вона не була, є середовищем штучним. Предмети, природні об'єкти, потрапляючи до шкільних музеїв, куточків живої природи втрачають зв'язок з природним середовищем, звідки вони взяті, позбавляються також багатьох своїх властивостей, змінюються, деякі з них набувають частіше інший характер» – писав С. Ананьїн [1, с. 88].

На необхідність використання екскурсій під час навчання учнів вказував відомий вчений, засновник української географії С. Рудницький. Педагог був переконаний, що географічні екскурсії сприяють становленню в учнів ціннісного ставлення до природи. Під час своєї педагогічної діяльності С. Рудницький поєднував аудиторні заняття з екскурсіями, які містили продуману систему завдань природничого характеру з урахуванням міжпредметних зв'язків і

визначену перспективу використання отриманих результатів у подальшій роботі. Він наголошував на тому, що тільки в безпосередньому контакті з природою можна виховувати у дітей бережливе ставлення до неї. Природоохоронне виховання учнів С. Рудницький здійснював на основі таких принципів: єдність і взаємозв'язок компонентів виховання; культура взаємодії людини з природою як складовий компонент виховання особистості; гуманізм і народність; зв'язок навчання і виховання з навколишнім життям [12, с. 18].

Великого значення проведенню екскурсій надавав видатний учений-біолог, педагог та громадський діяч О. Яната. Перевага екскурсій, на його думку, полягала в наочності і різноманітності об'єктів вивчення, високій емоційності, поєднанні розумових навантажень з фізичними. Він вважав, що екскурсіям належить виконувати важливе завдання об'єднання учня з природою і для цього потрібна серйозна і цілеспрямована допомога вчителю. Під час екскурсій в природу, вказував вчений, велике значення для вчителя має показ того, як: «знання та розуміння життя навколишньої природи, з якою людина вступає в найтісніші взаємовідносини і від якої часто залежить, розвиває і поглиблює наш кругозір, що сприяє створенню цільного певного світобачення» [17, с. 13]. Проведення ботанічних екскурсій у світ живої природи О. Яната вважав важливим засобом розвитку екологічної культури учнів, студентів. На його думку, треба якнайбільше використовувати виховні можливості природного оточення – школи, вулиці, парку, лісу який розташовано поблизу [9].

Значний внесок у розробку проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді здійснив методист-природознавець К. Ягодовський. Він зазначав, що зміст природоохоронного виховання – це конкретна практична природоохоронна діяльність, об'єктами якої є всі джерела життєдіяльності людини: земля, вода, повітря, рослини, тварини. «Якщо дитина, підліток зрозуміє, що його благополуччя, його майбуття, щастя його самого, його близьких та друзів залежить від чистоти повітря і води, конкретної допомоги струмку та рослині, то вона зможе долучитися до рядів захисників та друзів природи» – писав К. Ягодовський [16, с. 63].

На важливість пропаганди ідей охорони природи як однієї з умов ефективності природоохоронного виховання учнівської молоді наголошував педагог М. Под'япольський. На його думку, формування в людини свідомого ставлення до навколишнього середовища є важливою частиною системи охорони природи і раціонального природокористування. Він акцентував увагу на тому, що «інтерес до охорони природи прокидається тоді, коли природі загрожує небезпека. Це, з одного боку, викликає необхідність проведення заходів щодо охорони природи, з іншого – необхідність пропагувати ідеї охорони природи... Тільки пропаганда може забезпечити конкретне впровадження ідей охорони природи в життя» [11, с. 56].

Такої ж думки дотримувався природознавець М. Шарлеман. Він відзначав, що головною перешкодою є неосвіченість населення, зокрема неосвіченість школярів в напрямку ідей охорони природи, відсутність в масах бережливого ставлення до дарів природи, тому саме природоохоронна пропаганда повинна стати одним з найважливіших завдань держави [14, с. 13].

Важливого значення в природоохоронному вихованні школярів педагогічна громадськість (А. Бенкен, Б. Всесвятський, С. Герд, Г. Гроденський, Б. Райков, С. Русова, С. Шацький) надавала позашкільній освіті та вихованню. В цей період засновуються біостанції, гуртки юних натуралістів, літні табори для учнів, дитячі товариства, де пріоритет віддається безпосередньому спілкуванню з природою. Позашкільні заклади, на думку педагогів, закріплюють, доповнюють і розвивають успіхи, досягнуті школою в природоохоронній освіті та вихованні підростаючого покоління.

Про особливості створення станцій юних натуралістів йшлося у працях Н. Золотницького, О. Духновича, С. Шацького. Вони першими організували різнобічні гуртки натуралістів. Так, Н. Золотницький писав, що «плані школи обов'язково повинна відображатися і позакласна робота, якщо вона пов'язана з проблемами охорони природи, а саме робота різних гуртків юних натуралістів: друзів природи, юних квітників, птахівників, слідопитів, мисливців і риболовів. Повинні бути враховані такі масові заходи, як «День птахів», «День лісу», «Місячник озеленення», осінній зліт юних натуралістів» [2, с. 193].

Аргументи на користь розвитку позакласних і позашкільних форм природоохоронної освіти та виховання учнівської молоді висловив директор біостанції юних натуралістів, професор Б. Всесвятський. Він, зокрема писав, що необхідно «привертати увагу людини до пізнання, розуміння природи треба з дитинства: діти більш сприйнятливіші. Тому біостанцією

від початку було висунуте гасло «Ближче до природи!». Цей заклик ми прагнули запровадити в життя організацією екскурсій, спостережень в природі, створенням куточків живої природи, ботанічного саду, дослідних сільськогосподарських ділянок» [4, с. 18]. Формуванню в учнів умінь та навичок бережливого ставлення до природи сприяють також проведення натуралістичних свят, традиційних свят праці, квітів, туристичних походів та робота в сільськогосподарських і юнатських гуртках, на навчально-дослідній ділянці. Педагог вважав, що основна перевага позашкільних форм діяльності учнів полягає у розширенні безпосередніх контактів з природою та реальною можливістю побачити результати своєї роботи.

Успіху природоохоронного виховання, на думку методиста-біолога, історика природознавства Б. Райкова, сприяє дослідницька робота учнів, яка проводиться в позашкільних закладах. Педагог підкреслював, що під час дослідницької роботи школярі розширюють свій екологічний світогляд, оволодівають методами дослідження природи, нагромаджують певний досвід у справі охорони природи.

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо констатувати, що проблемі природоохоронного виховання як процесу формування у дітей та молоді свідомого і бережливого ставлення до природи у 20–30-і роки ХХ ст. приділялось багато уваги. Передові педагоги-природознавці (Б. Всесвятський, О. Герд, С. Герд, Д. Кайгородов, Г. Кожевников, М. Под'япольський, В. Половцев, С. Рудницький, Б. Райков, В. Талієв, К. Ягдовський, О. Яната) вказували на важливість виховання у школярів любов до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства, формувати вміння і навички діяльності в природі. Цьому, на їх думку, сприяє природоохоронне виховання, яке передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, котра має бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності. Тому любов до природи треба виховувати з дитинства.

Значним досягненням учених зазначеного періоду було визначення конкретних форм, заходів природоохоронного виховання учнівської молоді: насичення підручників природоохоронним змістом, випуск брошур, книг, науково-популярних статей на відповідну тематику, проведення прогулянок, екскурсій в природу, а також занять в гуртках юних натуралістів, проведення свят з охорони природи тощо. Ці форми та заходи природоохоронного виховання школярів, які активно впроваджували в навчально-виховний процес школи та позашкільних закладів, педагоги того часу не втратили своєї актуальності і в наш час. Вони цілком відповідають завданням сучасної екологічної освіти і вихованню учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьин С. А. Экскурсионный метод преподавания / С. А. Ананьин // Путь просвещения. – 1925. – № 5. – С. 86–96.
2. Борейко В. Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860–1960): Т. 1 / В. Е. Борейко. – К.: Киев. Эколог.-культ. центр, 1995. – 191 с.
3. Борейко В. Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860–1960): Т. 2 / В. Е. Борейко. – К.: Киев. Экол.-культ. центр, 1995. – 224 с.
4. Васильковский П. Е. Об охране природы / П. Е. Васильковский // Естествознание в школе. – 1927. – № 1. – С. 44–50.
5. Всесвятский Б. В. Значение и метод кружковой работы по ознакомлению детей с природой / Б. В. Всесвятский // Естествознание в школе. – 1922. – № 3–5. – С. 16–26.
6. Кайгородов Д. М. Учебник по природоведению для учащихся гимназий / Д. М. Кайгородов. – М., 1954. – 218 с.
7. Каропа Г. Н. Системный поход к экологическому образованию и воспитанию / Г. Н. Каропа. – Минск: Універсітэцкас, 1994. – 211 с.
8. Концепція екологічної освіти України / Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 7. – С. 3–38.
9. Коробченко А. А. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Олександра Янати: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. А. Коробченко – К., 2001. – 22 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації: у 2 кн. / М. І. Панов, Ю. П. Битяк, Г. С. Гончаров та ін.; за ред. М. І. Панова. – Х.: Право, 2006. – С. 63–71.

11. Подъяпольский Н. Участие детей и подростков в работе по охране природы / Н. Подъяпольский, А. Подъяпольская. – М.: Жизнь и знание, 1933. – 80 с.
12. Розсоха А. П. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Л. Рудницького: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. П. Розсоха – К., 1996. – 24 с.
13. Талиев В. И. Экскурсии и охрана природы / В. И. Талиев // Бюллетени Харьковского общества любителей природы. – 1915. – № 3. – С. 79–81.
14. Шарлеман Е. Охороняйте рідну природу! / Е. Шарлеман. – Харків: Союз, 1918. – 32 с.
15. Школьные экскурсии, их значение и организация: сб. науч.-пед. статей / науч. ред. Райков Б. Е. – Петербург: Гос. изд-во, 1921. – 416 с.
16. Ягодковский К. П. Об одной из попыток углубления исследовательского метода / К. П. Ягодковский // Естествознание в школе. – 1923. – № 5–6. – С. 60–69.
17. Яната А. Программы ботанических экскурсий в окрестностях г. Николаева (весна-март-апрель) / А. Яната // Природа. – 1910. – № 1. – С. 11–30.